

tijd gemaakt om te voorkomen dat dergelijke verdienstelijke werken voor altijd als niet volkomen gaaf in de schuiven zouden blijven liggen.

R. VAN UYTVEN

M. L. FANCHAMPS, *Recherches statistiques sur le problème annonaire dans la principauté de Liège de 1475 à la fin du XVIe siècle: Tendances, cycles, crises* (Commission communale de l'histoire de l'Ancien Pays de Liège - Documents et Mémoires, X; Luik: Editions de la Commission communale de l'histoire de l'Ancien Pays de Liège, 1970. Een deel in - 8° van 353 blz. Prijs: 400 F.B.).

De indrukwekkende inspanningen van diverse groepen Belgische historici op het gebied van de prijzengeschiedenis ten spijt, bleef het prinsbisdom Luik, zeker voor de zestiende eeuw, op dit speciaal terrein een weinig bekend gebied. Daarom droeg in 1959-1960 de Luikse hoogleraar P. Harsin aan zijn studenten uit de tweede licentie een aantal seminariewerken op over de prijzengeschiedenis in het prinsbisdom tussen 1477 en 1610. Een van de medewerksters aan dit seminarie, nadien, tijdens de jaren 1964-1966, assistente van Prof. Harsin, mej. Fanchamps, heeft op zich genomen die seminariewerken na te zien, zo nodig aan te vullen en tot een geheel te verwerken. Door tijdgebrek heeft de bewerkster echter slechts de jaren 1477 tot 1564 uitvoerig behandeld.

Het resultaat van deze gebundelde inspanningen valt duidelijk uiteen in drie delen. Belangrijkst zijn eigenlijk de bijlagen, waarin drie prijsreeksen voor Luik worden gepubliceerd. In de eerste bijlage worden de spijkerprijzen van zeventien produkten (allerlei granen, meel, olie, peulvruchten) tussen 1475 en 1534 uitgegeven zoals zij door de Luikse schepenen werden vastgesteld om de renten in natura in geld betaalbaar te stellen. Er ontbreken echter gegevens voor verschillende jaren. Deze kunnen gedeeltelijk aangevuld worden door de spijkerprijzen die het kapittel van St.-Lambertus van Luik aan zijn rentebetaalders voorschreef. Deze reeks, uitgegeven als bijlage III, omvat de prijzen van spelt, rogge en tarwe voor de jaren 1528 tot 1563 en van spelt voor de pachter te Roloux voor dezelfde jaren. Spijkerprijzen zijn vaak in tijden van duurten bewust aan de lage kant gehouden. Reeds in 1957 werd dit door A. Wijffels voor de grafelijke spijkerprijzen aangetoond. Ofschoon deze bijdrage niet werd aangehaald, werd in de studie zelf bij voorkeur beroep gedaan op de prijzen van spelt, rogge en tarwe zoals zij door de gezworenen op de markt zelf werden opgenomen. Deze prijzen voor de jaren 1531 tot 1596 zijn vervat in bijlage II. Van deze niet steeds op vaste tijdstippen gehouden en volgens dezelfde normen doorgevoerde prijsopnamen werd ook een reeks gemiddelde prijzen per oogstjaar samengesteld. De geboden reeksen zijn des te belangwekkender omdat zij zoals gezegd de Luikse lacune grotendeels opvullen, maar ook omdat zij gedeeltelijk afkomstig zijn van documenten die in feite in 1944 werden vernield.

In de eigenlijke studie zelf zijn duidelijk twee delen te onderscheiden: enerzijds een meer algemeen synthetische benadering en anderzijds een aantal analytische hoofdstukken. Deze laatste rollen ons als het ware, jaar voorjaar, de film van de spanningen op de graanmarkt af. In principe beschrijft elk van deze hoofdstukken een korte cyclus van de prijzen met bijzondere aandacht voor het crisisjaar, waarin binnen deze cyclus de prijzen hun maximum bereiken. De omvang van de duurte, de mogelijke redenen van de schaarste (slechte weersomstandigheden, oorlogsverwoestingen, handelsverstoringen enz.), de reacties van de bevolking, eventueel zelfs oproerige bewegingen zoals van de Rivageois in 1531, de maatregelen van de overheid tegen de duurte, zoals beperking van de prijzen, bevordering van de graaninvoer, uitvoer- en monopolieverboden en dergelijke, worden,

o.m. aan de hand van kronieken, vorstelijke ordonnanties, stads- en ambachtsreglementen, van Luik en St.-Truiden vooral, uitvoerig uit de doeken gedaan. De zeer analytische beschrijving der elkaar opvolgende conjunctuurgolven wordt echter omkaderd door meer systematische en structurele beschouwingen. Een inleidend hoofdstuk immers behandelt de algemene prijsevolutie der granen van 1475 tot het einde der zestiende eeuw. Hierbij verdient te worden aangestipt dat tussen de jaren 1475-78 en 1508-11 het prinsbisdom een gevoelige prijsverhoging (ca. 76 pet. voor rogge) heeft doorgemaakt. Elders daarentegen zou, ondanks een tijdelijke prijsstijging, het prijsniveau rond 1510 zelfs iets lager liggen dan in de jaren na 1475. Men zou hierin de weerslag kunnen zien van de gevoelige devaluatie van de Luikse munt in deze decennia. Vóór 1534 duurde een volledige cyclus der graanprijzen te Luik doorgaans acht jaar, nadien nog slechts zes jaar. Zoals elders is de fase van de opgaande prijzen in de cycli langer dan de neergaande fase. Bij wijze van algemeen besluit worden in een gevatte synthese nogmaals de elementen, die telkens bij de beschrijving der elkaar opvolgende crises waren opgedoken, samengesmolten tot een globaal beeld van de graancrisis in de Luikse zestiende eeuw. Het geheel steunt bovendien op en wordt toegelicht door vierenveertig grafieken en negen statistische tabellen. Een uitvoerige bibliografie en een alfabetisch register van personen- en plaatsnamen verhogen nog het nut en de bruikbaarheid van het boek.

In het algemeen mist men een systematische en logisch doorgevoerde vergelijking met de prijsevoluties elders. Dit wil niet zeggen dat niet regelmatig vermeldingen van prijsfluctuaties buiten het prinsdom voorkomen, maar een paar algemene vergelijkende grafieken en een aantal vaste en steeds wederkerende referentiesteden bij de bespreking der opeenvolgende crises hadden ongetwijfeld de indruk van een zekere willekeur bij de verwijzingen naar het buitenland vermeden. Enig voorbehoud had uitdrukkelijker moeten geformuleerd worden voor de trend in de jaren vóór 1534, vermits, zelfs met de aanvullingen die konden worden doorgevoerd, de spijkerprijzen onvolledig blijven. Zo ontbreekt elk gegeven voor het jaar 1524. Niettemin vertoont op grafiek 2 de curve van de prijstrend, berekend op grond van glijdende medianen met zeven termen, geen enkele leemte in deze jaren. Bovendien worden in tabel 2 op grond van deze trend de cyclische maxima en minima bepaald. Worden er de maxima van 1521 en 1531 terecht met een vraagteken begiftigd vermits de prijzen in deze periode sporadisch ontbreken, in tabel 3 verschijnen zelfs vroegere cycli op grond van nog onvollediger materiaal zonder enig voorbehoud. De vaststelling van de glijdende medianen op grond van de prijs van het betrokken jaar en van de zes volgende jaren voldoet niet ten volle omdat aldus de toekomstige prijzen invloed hebben op de mediaan terwijl de tijdgenoten uiteraard in hoofdzaak de prijzen van de vorige jaren voor ogen hadden. Sommige grafieken hadden ongetwijfeld aan helderheid gewonnen door het gebruik van een semi-logaritmische schaal, zoals dit wel gebeurde voor grafieken 1 en 2.

Slechts enkele onnauwkeurigheden of onverbeterde drukfouten vielen ons op bij de lectuur. Zo wordt J. Craeybeckx omgevormd tot Crayebeckx (blz. 25, 39, 41) en E. Scholliers werd H. Scholliers (blz. 4). In Tabel 3 (blz. 42-43) schijnt iets misgelopen met de plaatsing der accolades. De prijs van de spelt in 1519 is niet 45 lb. 14 st (blz. 119) maar 45 lb. 12 st. Het soortelijk gewicht van de tarwe dat wordt aangenomen (blz. 66) lijkt ons, zelfs voor de vijftiende eeuw, overdreven. Evenmin lijkt aannemelijk dat in 1540 de Franse wijn viermaal duurder zou geweest zijn dan de Rijnwijn.

De prijzengeschiedenis der zestiende eeuw heeft met dit werk een nieuwe aanwinst geboekt. Men kan slechts hopen dat de auteur de gelegenheid vindt haar studie voort te

RECENSIES

zetten voor de dramatische decennia na 1563, die zij nu bij gebrek aan tijd onbesproken liet.

R. VAN UYTVEN

J. HOYOUX, *Le Carnet de voyage de Jérôme Aléandre en France et d Liège (1510-1516)* (Bibliothèque de l'Institut historique beige de Rome, XVIII; Brussel-Rome, 1969, 237 blz., 300Bfr.).

Een handschrift in de aartsbisschoppelijke bibliotheek van Udine (Friuli) bevat de dagboeknotities door Girolamo Aleandro gemaakt toen hij nog verbleef te Orléans, Parijs en Luik. Het zijn in hoofdzaak aantekeningen over ontvangsten en uitgaven, verplaatsingen, allerlei kleine incidenten uit het dagelijks leven en dgl. De tekst werd nooit integraal gepubliceerd, alhoewel hij rijke gegevens bevat over prijzen, waren, boeken enz. en tegelijk een unieke bron is voor de studie van het 'vulgaire' Latijn van de vroege zestiende eeuw. Vanwege de heer Hoyoux was het dus een uitstekende idee om dit document uit te geven. Het is voor ons des te pijnlijker te moeten constateren en verklaren dat de hier aangeboden editie zowel als de Franse vertaling een mislukking zijn geworden. Zeer zeker stond de heer Hoyoux voor een enorm moeilijke taak en naar onze mening kan een tekst als deze slechts met succes worden uitgegeven door een groep specialisten in het zestiende-eeuwse Latijn, de economische geschiedenis, de muntkunde enz. Toch verklaart het feit dat Hoyoux alleen gewerkt heeft niet alles, want tal van vergissingen zijn voor ons onbegrijpelijk omdat op die plaatsen gebrek aan competentie zeker niet de oorzaak kan zijn.

We hebben in een andere recensie (*Revue d'Histoire Ecclésiastique*, LXV, 1970, 990-991) een reeks voorbeelden van fouten en vergissingen aangehaald. We kiezen er hier enkele andere uit om ons oordeel te staven.

Onze bezwaren zouden we in een drietal punten willen formuleren: nl. de dispositie van de tekst, de aangeboden Latijnse tekst en de Franse vertaling.

Zoals de heer Hoyoux in zijn inleiding terecht opmerkt is Aleandro bij het neerschrijven van zijn notities nogal onregelmatig te werk gegaan. Zo begon hij vaak te schrijven op de recto-zijde van zijn boekje, de rechterkant dus, en voegde dan later vaak stukken bij op de linkerkant of verso van de vorige bladzijde. Een uitgever kan nu twee wegen uit: ofwel drukt hij de tekst af met behoud van de originele tekstdispositie, zodat de lezer naast elkaar ziet wat naast of bij elkaar behoort. Ofwel reconstrueert hij de tekst in chronologische orde. Dit laatste was in Aleandro's geval minder gewenst, omdat formules als (p. 182) 'ad ancillam contrascriptam' slechts zin hebben als men op de bladzijde ernaast inderdaad leest 'ancilla domini Jo. Gredin'. De uitgever heeft echter alles gewoon gecopieerd zoals het hem bij het doorbladeren van het handschrift regel na regel tegemoet kwam. Hierdoor worden een heleboel zaken, die bij elkaar horen, uit elkaar gerukt en andere, die niets met elkaar gemeen hebben, op zinloze wijze aan elkaar gekoppeld. Zo leest men op p. 226 van de uitgave het einde van een verhaal over Abbeville, gedateerd 23 oktober 1514, waarop dan een notitie volgt over feiten te Luik in februari en maart 1515, waarvan we al een stuk gelezen hadden op p. 224!

De aangeboden Latijnse tekst bevat tal van fouten. Vermits nergens (sic) wordt ingeschoven, vraagt de lezer zich telkens af wat slordigheden van Aleandro zijn, wat verkeerde lezingen van de uitgever en wat gewoon drukfouten. Enkele voorbeelden: p. 177 'sequentem psalmum *quant* incipit...' ; p. 183: Die martii (wie liet het getal weg?); p. 188: 'Expēdi pectinibus eburneis 2 speculo. Item eburneo f. 1' voor '...2; speculo item eburneo f. 1'; p. 221: 'Ab Urbe Suessiionum 6. leugas A. Meidis 9... tetia 19', i.p.v.: 'Ab Urbe